
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XXI (2024), №2
s. 157-169
doi: 10.36121/jmmarszalska.21.2024.2.155

Jolanta M. Marszalska
ORCID: 0000-0002-5112-5984
(Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego)

Pobudki religijne czy motywy kolonizacyjne? Trzynastowieczna fundacja klasztoru cystersów w Ludźmierzu Szczyrzycu Teodora z rodu Gryfitów

Streszczenie: Wojewoda krakowski Teodor Gryfita podejmując decyzję o fundacji (1234) klasztoru cysterskiego w należących doń dobrach na Nowotarszczyźnie mógł sugerować się podobnymi inicjatywami swojego krewnego Klemensa III Gryfity, finansującego powstanie klasztoru benedyktynek w Staniątkach oraz arcybiskupa Janika, dzięki któremu założono pierwszy na ziemiach polskich dom zakonny cystersów. Czynnikiem mobilizującym były dlań ponadto pobudki natury religijnej i prestiżowej. Ród Gryfitów, z którego wywodził się fundator mógł dzięki temu zyskać na znaczeniu politycznym. Nie bez znaczenia były również kwestie gospodarcze i kolonizacyjne, jakim sprzyjało zasiedlenie terenów pustych i trudnych. Decyzja wojewody była pod tym względem nadzwyczaj trafna, aczkolwiek nie dane mu było dożyć czasu translokacji fundowanego przez siebie klasztoru z Ludźmierza do Szczyrzycy ok. 1243/4 r.

Słowa kluczowe: cystersi, fundacja, klasztor, Teodor Gryfita, Szczyrzyc

Religious or colonizing motives? Thirteenth-century foundation of the Cistercian monastery in Ludźmierz Szczyrzyc by Teodor from the Gryfita family.

Annotation: The Kraków voivode Teodor Gryfita, when deciding to found a Cistercian monastery (1234) on his estates in the Nowy Targ region, could have been influenced by similar initiatives of his relative Klemens III Gryfita, who financed the establishment of the Benedictine monastery in Staniątki, and Archbishop Janik, thanks to whom the first Cistercian monastic house in Poland was established. Another motivating factor for him was religious and prestigious motives. The Gryfita family, from which the founder came, could gain political importance thanks to this. Economic and colonization issues, which were facilitated by the settlement of empty and difficult areas, were also important. The voivode's decision was extremely accurate in this respect, although he did not live to see the translocation of the monastery he had founded from Ludźmierz to Szczyrzyc around 1243/4.

Keywords: Cistercians, foundation, monastery, Teodor Gryfita, Szczyrzyc

Wprowadzenie

W niniejszym artykule została podjęta próba odpowiedzi na pytanie o motywy tzw. fundacji pobożnych na przełomie XII/XIII stulecia na przykładzie kilku klasztorów cysterskich lokowanych na ziemiach polskich ze szczególnym uwzględnieniem klasztoru cystersów w Małopolskim Szczyrzycu.

Temat ten jest zasadniczo dobrze rozpoznany w historiografii cystersów szczyrzyckich, łącznie z powstałą na ten temat monografią klasztoru¹ i licznymi artykułami dotyczącymi tej tematyki, w tym niezmiernie ważnego dla początków klasztoru artykułu Jerzego Rajmana². Jednakże do dziś istnieją różne interpretacje związane z fundacjami tak w średniowieczu jak i w epoce staropolskiej. W niniejszym przedłożeniu podjęto próbę odpowiedzi na kilka pytań związanych z tym ważnym zagadnieniem.

Fundacje klasztorne w średniowieczu oraz w epoce staropolskiej podlegały określonym zasadom, według których winny być analizowane od strony historycznej. Należy brać pod uwagę osobę fundatora, jego pochodzenie oraz motywy, jakimi kierowano się w danym okresie sprowadzając w swoje dobra zakonników różnych obserwacji. Zagadnienie to jest szczególnie widoczne w fundacjach wczesnośredniowiecznych dotyczących zakonów monastycznych (benedyktyni, cystersi), ale również dotyczy mendykantów w XIII/XIV w., (dominikanie, franciszkanie, nieco później karmelici trzewickowi). Ważnym elementem był czas fundacji oraz okoliczności, które skłoniły do niej fundatora. Aspekt ten jest wyraźnie widoczny przy niemal wszystkich tego rodzaju inicjatywach w średniowieczu. Nierzadko wpływ na to miały akcje chrystianizacyjne, (misyjne)³, kolonizacyjne (cystersi) czy nawet polityczne. Nie bez znaczenia były też inne okoliczności, tzw. szczególne, do których m.in. można zaliczyć wyniesienie na ołtarze świątobliwych osób, (często męczenników) którym oddawano cześć, np. w dobrach fundatora. A zatem widoczny jest tu cały aspekt średniowiecznej religijności (dewocji) z jej „pozaziemskim” celem jakim miała być wieczna nagroda⁴. Był to jeden z najważniejszych czynników, który decydował o powołaniu nowej placówki cysterskiej niezależnie od pozycji samego fundatora.

Ważnym elementem osadzenia klasztoru na terytorium należącym do osoby fundatora bądź jego rodu, było również uposażenie nowej fundacji, co dawa-

---

¹ J.M. Marszałska, *Opactwo cystersów w Szczyrzycu od XIII do końca XX wieku. Dzieje – gospodarka – kultura*, Kraków 2011.

² J. Rajman, „Territorium Ludemir”. *Możnowładcy i cystersi na pograniczu polsko węgierskim w pierwszej połowie XIII w.*, „Res Gestae”. *Czasopismo Historyczne* 2020 (11), s. 22 - 43.

³ Tego zdania był m. inn. Tadeusz Manteuffel, uważając, że u podstaw fundacji opactw cysterskich, szczególnie w Małopolsce leżały zadania misyjne cystersów na Rusi wpisane w dalekosiężne plany misyjno polityczne papieżstwa, czego dowodem miało być m. inn. położenie Sulejowa przy jednym z wariantów drogi ruskiej, co zostało podważone przez Kazimierza Tymienieckiego, zob. K. Tymieniecki, *Rec. z: T. Manteuffel, Papieżstwo i cystersi*, „Kwartalnik Historyczny” 63/1956, s. 167-173, oraz tenże, *Rec. z: T. Manteuffel, Rola cystersów w Polsce XII wieku*, „Roczniki Historyczne”, 19/1952, s.214-220.

⁴ Aspekt religijny (dewocyjny) widoczny jest we wszystkich fundacjach cysterskich, pisze o tym m. inn. J. Mitkowski, *Początki klasztoru cystersów w Sulejowie. Studia nad dokumentami, fundacją i rozwojem uposażenia do końca XIII wieku*, Poznań 1949, s. 183-185.

ło podstawy materialne funkcjonowania klasztoru na przyszłość. Ten aspekt miał znaczenie zarówno polityczne, jak i gospodarcze. Stanowiło ono także widoczny przejaw potęgi fundatora i jego możliwości materialnych, a zatem także wpływów politycznych. Szczególne znaczenie mają tutaj fundacje monarsze, książęce, rycerskie i biskupie⁵. Są one wyraźnie widoczne niemal przy wszystkich zakładanych klasztorach benedyktyńskich i cysterskich w średniowieczu, ale także u mendikantów w początkowej fazie ich powstawania. Kolejnym ważnym elementem był cel fundacji. Z jakich ważnych pobudek dochodziło fundacji klasztornej? Czy zawsze były one związane z kwestiami religijnymi (dewocyjnymi), czy też wpływały np. z przyczyn gospodarczych (kolonizacyjnych), co jest znakomicie widoczne w aktywności zakonu cysterskiego, znanego z wybitnej działalności osadniczej. Jego funkcjonowanie dawało gwarancje dobrego zagospodarowania często ogromnych terenów, przy jednoczesnym wpływie zakonu na okoliczną ludność i jej postawy religijne.

Jednakże, trzeba zaznaczyć, że badacze tego zagadnienia (np. S. Epperlein) często podkreślają, że legenda o fundacji *in eremo* zrodziła się zarówno z tendencji do wyolbrzymiania zasług mnichów przy zagospodarowywaniu przesadnie często opisywanych pustkowi, nieużytków jak również z chęci uchronienia posiadłości klasztornych od wszelkich, innych roszczeń. Trzeba jednak podkreślić, że np. w VIII i IX wieku, a więc w czasie, kiedy założono wiele klasztorów benedyktyńskich, w Europie było zdecydowanie więcej odłogów do zagospodarowania, aniżeli w XII i XIII wieku, a zatem w stuleciach ożywionej działalności cystersów⁶.

Motywy średniowiecznych fundacji cysterskich

Zachowane do naszych czasów dokumenty, zapisy rocznikarskie i kronikarskie dosyć jasno określają przedział czasowy, w którym pierwsze grupy „szarych mnichów” – jak nazywano wówczas cystersów – docierały na polskie ziemie. Według źródeł pisanych początek tego długotrwałego procesu rozpoczął się ok. 1140 r. Jak podają m.in. roczniki: kuropatnicki, lubiński, traski i małopolski, wszczęto wówczas proces fundacyjny Jędrzejowa „anno 1140 claustrum in Andreov edificatur, 1149 abbatia in Andreov fundatur”⁷. Niemal w identycznym czasie powstawa-

⁵ Wśród dostojników świeckich można wyróżnić możnowładców polskich, ale także brandenburskich (Mironice, Bierzwnik), wojewodów, (Gryfici, Bronisz). Spośród duchownych podstawy materialne pod nowe fundacje cysterskie dawali książęta, arcybiskupi, biskupi, kanonicy, kantorzy, często przy współudziale całych swoich rodów. Stosunek fundacji świeckich do fundacji duchownych od poł. XII do końca XIII w., przedstawia się na poziomie 3:1 na korzyść tych pierwszych, co jest całkowicie zbieżne z tendencjami na Zachodzie Europy. Zob. J. Kłoczowski, *Zakony na ziemiach polskich w wiekach średnich*, w: *Kościół w Polsce*, t. 1: Średniowiecze, Kraków 1966, s. 408; J. Mitkowski, *Początki klasztoru cystersów w Sulejowie. Studia nad dokumentami, fundacją i rozwojem uposażenia do końca XIII wieku*, Poznań 1949, s. 177-186.

⁶ S. Epperlein, „Mit fundacyjny” niemieckich klasztorów cysterskich a relacja mnicha lubiąskiego z XIX w., „Przegląd Historyczny”, 58/ z.4/1967, s. 592.

⁷ J. Dobosz, *Proces fundacyjny i pierwotne uposażenie opactwa cystersów w Jędrzejowie*, w: *Cystersi w Polsce. W 850-lecie fundacji opactwa jędrzejowskiego*, red. D. Olszewski, Kielce 1990, s. 41; *Rocznik Traski*, w: *Monumenta Poloniae Historica* (dalej: MPH), t. 2, wyd. A. Bielowski, Lwów 1872, s. 833; *Kodeks Kuropatnicki*, w: MPH, t. 2, s. 154; *Kodeks lubiński*, w: MPH, t. 2, s. 154.

ło ich drugie opactwo w Łęknie (ok. 1142–1153), lokowanego na Pałukach w Wielkopolsce⁸. Tym samym podjęcie działań prowadzących do osadzenia cystersów w Polsce przypada na lata 40. XII w., pełny rozwój fundacyjny ich klasztorów miał zaś miejsce w XIII stuleciu⁹. Warto w tym miejscu zastanowić się nad tym, co wówczas wiedzano o cystersach w państwie Piastów? Jak byli postrzegani przez osoby podejmujące się ich sprowadzenia i osadzenia w swoich dobrach oraz powierzenia im swojej ziemi we władanie „modlitwy i pracy”? Pewnej wiedzy na ten temat dostarczają dokumenty fundacyjne, aczkolwiek nie są to informacje obszerne, lecz jedynie częściowo oddające obraz zakonników, postrzeganych jako zmagających się dla Boga i jemu służących według reguły św. Benedykta. Jak pisała Brygida Kürbis, „cystersi przybywali na ziemię polskie w nimbie mistycznej elity społeczeństwa chrześcijańskiego”¹⁰, zaś opat mogiński – Augustyn Ciesielski (żyjący w XX w.) porównywał zakon do przybocznej straży świata, korporacyjnej organizacji żołnierskiej w służbie Chrystusa¹¹.

Czego oczekiwali świeccy fundatorzy pierwszych klasztorów oddając cystersom swoją ziemię pod lokację klasztoru i jakie motywy towarzyszyły ich działaniom? Czy były to wyłącznie pobudki religijne? W dotychczasowej historiografii na podstawie analizy dokumentów fundacyjnych ustalono (bez większych zastrzeżeń), że to właśnie one miały na to główny wpływ¹², aczkolwiek prócz tego doszukiwano się także motywów gospodarczych, politycznych, a nieco później także kulturowych. Przede wszystkim w pierwszych mnichach cysterskich przybywających na ziemię polskie widziano miłujących modlitwę i pracę samotników, podporządkowujących sobie otaczającą, często trudną ziemię. Możliwi fundatorzy tak w XII w., jak i w XIII stuleciu sprowadzając i osadzając ich w swoich dobrach upatrywali w nich również skutecznych pośredników w kontaktach z Bogiem. A to w wiekach średnich było ważnym elementem kruchej egzystencji.

Warto wspomnieć, iż w dokumencie łódzkim fundator, którym był książę Mieszko III Stary, określając motyw swego działania, kazał zapisać, iż czyni to:

⁸ Szerzej ten temat jest omawiany w licznych publikacjach Andrzeja Marka Wyrwy.

⁹ Na temat fundacji cysterskich tak w Europie jak i w Polsce ich znaczenia w budowaniu w średnio-wiecznej Europie systemów gospodarowania wielką własnością ziemską mamy niezliczoną ilość prac naukowych, których nie sposób tu wymienić. W historiografii polskiej warto wymienić: m.in. T. Mantuffel, *Ewolucja poglądów gospodarczych cystersów do połowy XIII wieku w świetle uchwał Kapituły generalnej*, „Przegląd Historyczny”, nr 43, 1955, s. 492–505; S. Trawkowski, *Wielka własność cysterska na Dolnym Śląsku w XIII w.*, Warszawa 1959; Z. Wielgosz, *Wielka własność cysterska pogranicza Śląska i Wielkopolski*, Poznań 1964; K. Dąbrowski, *Działalność gospodarcza, społeczna i kulturalna cystersów oliwskich od XIII do XVII wieku*, Gdańsk 1972. Nowszą bibliografię (opracowania) prezentuje *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 2, red. J. Strzelczyk, A.M. Wyrwa, K. Kaczmarek, Poznań 1999, s.404–501.

¹⁰ B. Kürbis, *Cystersi w kulturze polskiego średniowiecza. Trzy świadectwa z XII wieku*, w: *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce i ich europejskie związki*, red. J. Strzelczyk, Poznań 1987, s. 338.

¹¹ A. Ciesielski, *Jędrzejów na tle cystersów w Polsce, Mogiła 1951(mps)*, kserokopia w Archiwum Cystersów w Szczyrzczy, s. 197, bez sygn.

¹² Temat ten poruszali w swoich pracach m.in. J. Mitkowski, *Początki klasztoru cystersów w Sulejowie*, Poznań 1949, s. 159–162; Z. Kozłowska-Budkowa, S. Szczur, *Dzieje opactwa cystersów w Koprzywnicy do końca XIV wieku*, „Nasza Przeszłość”, t. 60, 1983, s. 5–76; H. Chłopocka, *Powstanie i rozwój własności ziemskiej cystersów w Kołbaczu w XII–XIV wieku*, Poznań 1953, s. 37–42.

z miłości do Pana Naszego Jezusa Chrystusa, Zbawcy dusz naszych i przez szacunek do Jego Chwalebnej Rodzicielki Maryi zawsze dziewicy oraz wszystkich świętych¹³.

Z kolei Zbylut z rodu Pałuków, przekazując część swojej wolnej ojcowizny pod lokację klasztoru stwierdzał, iż:

czyni to napelniony Bożą łaską, gwoli troski o pomnożenie chwały domu Bożego i miejsce [Jego] zamieszkania, na chwałę Boga, Szafarza wszelkich dóbr i ku chwale Jego Rodzicielki¹⁴.

Nie inaczej motywował swoją decyzję arcybiskup Janik z rodu Gryfitów sprowadzając szarych mnichów do Jędrzejowa ok. 1140 r. Jak zaznaczono w akcie fundacyjnym, uczynił to:

powodowany miłością tej świętej transakcji, tj. zmiany dóbr ziemskich na niebieskie [...] z natchnienia łaski Bożej i wewnętrznego przekonania, kochając piękność domu Bożego i miejsce jego chwalebne zamieszkania [...] dawcy wszelkiego dobra na chwałę Bogu, na chwałę i cześć Matki jego [...] oraz św. Wojciechowi na chwałę¹⁵.

W innych dokumentach (nie tylko fundacyjnych) wyznanie wiary, przez które określano swoją pobożność ma bardzo podobny charakter. Jest ono zawsze sprowadzone do krótkiej formuły, ale o wielkiej nośności. Nade wszystko fundatorzy odwoływali się do czci oddawanej Najwyższemu Bogu, Jego synowi Jezusowi Chrystusowi, Najświętszej Maryi Pannie oraz świętym patronującym zakonowi, wśród których wymieniano św. Benedykta, św. Bernarda z Clairvaux, czy św. Albertyka oraz świętych, których kult był już w tym czasie rozwinięty w ich dobrach, np. św. Floriana (Koprzywnica). Widoczny w tych źródłach wątek eschatologiczny, tj. troska o zabezpieczenie sobie i swojemu rodowi zbawienia duszy, a tym samym otrzymanie dóbr wiecznych, (niebieskich) za ofiarność i godne do naśladowania uczynki ziemskie wynikały z treści praktycznie każdego dokumentu¹⁶. Doskonałym przykładem są tu słowa, które zostały zapisane w akcie fundacyjnym przez komesa Mikołaja Bronisza z rodu Doliwów, fundatora klasztoru w Gościkowie Paradyżu, iż:

nie bez bólu serca pamięć przywodzi nam na myśl o naszym losie, zwłaszcza, że życie okazuje się raz jeszcze być dymem ukazującym się na czas krótki i unoszony[m] znad komina [...] dlatego postanowiłem – pisze komes Bronisz-zgotować dla siebie i swoich bliskich z dziedziczości mojej doczesnej i przemi-

¹³ A.M. Wyrwa, *Cystersi. geneza, duchowość, organizacja życia w zakonie (do XV wieku) i początki fundacji na ziemiach polskich*, w: *Cystersi w Polsce. W 850-lecie fundacji...*, s. 32.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Tamże, s. 32–33.

jającej skarb w niebiosach trwały [...] dla odpuszczenia grzechów moich, małżonki mojej i przodków oraz pozyskanie życia wiecznego¹⁷.

Jak wynika z tych przykładów, fundatorzy mając zgromadzone dobra doczesne i dostrzegając ułomność i kruchość ludzkiego żywota, zdecydowali się przekazać ich część cystersom, którzy w wytrwałych modlitwach „podnoszą ręce ku niebu” i ustawicznie wstawiają się za popełnione przez ich grzechy u surowego sędziego, jakim jest Bóg.

Obok pobudek religijnych, wpływających z ducha epoki, założenie klasztoru w swoich dobrach i sprowadzenie doń zakonników znacząco przyczyniało się do wzrostu prestiżu fundatora, przede wszystkim na terenie danej dzielnicy, stawiając go bezwzględnie w gronie odgrywających rolę polityczną członków wspólnoty rodowej. Dawało to bowiem perspektywę uzyskania związków z innymi ośrodkami tego rodzaju w Europie, które obdarowany dobrami przez fundatora konwent mógł w razie potrzeby wykorzystać politycznie i gospodarczo. Tak było w przypadku Sulejowa, który posiadał tego rodzaju wpływy i znaczenie niemal od samego początku swego istnienia, szczególnie zapisując się w okresie rozbitcia dzielnicowego i poparcia, jakie tamtejsi zakonnicy udzielili Władysławowi Łokietkowi w jego walkach o scalenie ziem polskich¹⁸.

Jak zatem wpisuje się w ten długotrwały proces fundacyjny klasztorów cysterskich na ziemiach polskich trzynastowieczna fundacja w Ludźmierzu-Szczyrzycu? Jakie cele przyświecały Teodorowi z małopolskiego rodu Gryfitów w podjęciu decyzji sprowadzenia szarych mnichów do jego majątku? Czy były one zbieżne z celami, jakie przyświecały innym fundatorom?

Trzeba zaznaczyć, że fundacja każdego klasztoru cysterskiego była procesem złożonym, wieloetapowym, trwającym kilkanaście lat. To zagadnienie było również przedmiotem badań Józefy Zawadzkiej, wg której proces fundacyjny klasztoru składał się z następujących etapów: 1. podjęcie myśli ufundowania klasztoru; 2. Uzyskanie zgody arcybiskupa lub biskupa; 3. Starania czynione o konwent w istniejącym opactwie lub w Kapitułce Generalnej wraz z podaniem warunków jakie fundator zamierza stworzyć nowemu klasztorowi; 4. Oględziny miejsca pod nową fundację

¹⁷ Tamże. Klasztor w Gościkowie Paradyżu był fundacją wojewody poznańskiego Mikołaja Bronisza, który za zgodą biskupa poznańskiego Pawła i księcia Władysława Odonica w 1230 r. podjął się jego wzniesienia. Pierwsi zakonnicy dotarli do Gościkowa ok. 1236 r. z Brandenburgii, przez co stał się on filią pośrednią opactwa w Morimond. Zgodnie ze swym zwyczajem cystersi po przybyciu zmienili nazwę miejscowości na *Paradisus Sanctae Mariae, czyli Raj Matki Bożej*. Zob. szerzej: R. Hołownia, K. Kaczmarek, *Paradyż (Gościkowo)* w: *Monasticon Cisterciensae Poloniae*, t. 2., red. J. Strzelczyk, A.M. Wyrwa, K. Kaczmarek, Poznań 1999, s. 285–298.

¹⁸ Klasztor w Sulejowie wsparł zbrojnie walkę Władysława Łokietka z Czechami, co też spowodowało, iż w 1308 r. książę (prawnuk fundatora klasztoru księcia Kazimierza Sprawiedliwego) potwierdził nadane mu wcześniej przywileje. Zwalniały one mieszczan sulejowskich od opłat targowych w Piotrkowie i Żarnowie oraz opłat celnych, dzięki czemu wzrosło znaczenie ekonomiczne i polityczne opactwa. W 1318 r., w dniach od 20 do 23 czerwca w Sulejowie odbył się zjazd możnych, podczas którego uchwalono specjalną suplikę skierowaną do papieża Jana XXII z prośbą o koronację Władysława Łokietka. Zob. J. Dobosz, L. Wietesko, *Sulejów*, w: *Monasticon...*, s. 314–323.

oraz wydanie zgody przez opata lub kapitułę na podstawie opinii wyznaczonych wcześniej wizytatorów; 5. Sprowadzenie konwentu na miejsce fundacji; 6. Rozpoczęcie budowy nowego klasztoru i kościoła; 7. Wystawienie przywileju konfirmacyjnego przez fundatora; 8. Konsekracja kościoła¹⁹. Wszystkie te aspekty są widoczne w znakomitej większości przeanalizowanych przez badaczy klasztorów cysterskich w późniejszych wiekach. Podobnie było w fundacji ludźmiersko – szczyrzyckiej.

Teodor Gryfita i motywy fundacji klasztoru w Ludźmierzu-Szczyrzycu

Fundator klasztoru cystersów w Ludźmierzu-Szczyrzycu, wojewoda krakowski Teodor Gryfita (zm. 1238), był właścicielem znacznej części Podhala Nowotarskiego. Ród, wywodzący się zapewne z Brzeżnicy k. Bochni należał do najpotężniejszych w Małopolsce²⁰. Jego protoplastą był Klemens I, który wraz z bratem, arcybiskupem gnieźnieńskim Janikiem ok. 1140 r. ufundował klasztor cystersów w Brzeżnicy-Jędrzejowie. Oprócz córki Anny, miał on jeszcze synów: Klemensa, Andrzeja i Jana. Można przypuszczać, że Klemens – zwany później „drugim”, był jego pierworodnym i jednocześnie dziedzicem należącej doń Brzeżnicy²¹. Andrzej był kanonikiem krakowskim, natomiast Jan był ojcem wojewody krakowskiego Marka, a także jego następcy na tym urzędzie – Teodora, fundatora klasztoru szczyrzyckiego²².

Warto nadmienić, że w historiografii od lat obecna jest teza o Janie Gryficie, ojcu Teodora, Marka i Klemensa, jako właścicielu terytorium Ludźmier (Ludemir) i ma ona uzasadnioną podstawę źródłową²³. Jan Gryfita pojawił się w źródłach w 1224 r., jeśli zatem to on miał otrzymać od księcia nadanie „terytorium Ludemir”, musiałoby się to stać za panowania księcia Leszka Białego, jeszcze przed 1225 r²⁴. Pojawił się także domysł, że „Ludemir” mógł otrzymać z rąk księcia krakowskiego już dziad Teodora, a zatem Klemens, zmarły około 1187 r²⁵.

¹⁹ J. Zawadzka, *Proces fundowania opactw cysterskich w XII i XIII w.*, „Roczniki Humanistyczne”, 7/1958, z.2, s. 121 -147.

²⁰ P. Sczaniecki, *Gryfici z linii brzeżnickiej i benedyktyni*, „Studia Historyczne”, t. 30, 1987, z. 1, s. 5.

²¹ J. Dobosz, L. Wetesko, *Jędrzejów*, w: *Monasticon...*, s. 91.

²² Tamże, s. 4; M.L. Wójcik, *Ród Gryfitów do końca XIII wieku. Pochodzenie – genealogia – rozsiedlenie*, Wrocław 1993, s. 56–58; Zob. szerzej na temat fundatora klasztoru szczyrzyckiego i rodu Gryfitów, J. Rajman, „*Territorium Ludemir*”. *Możnowładcy i cystersi na pograniczu polsko węgierskim w pierwszej połowie XIII w.*, „Res Gestae”. *Czasopismo Historyczne* 2020 (11), s. 22 - 43.

²³ J. Rafacz, *Dzieje i ustrój Podhala nowotarskiego za czasów dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1935, s. 21; K. Mosingiewicz, *Ród Gryfitów w ziemi sądeckiej do połowy XV w.*, „Studia Historyczne”, 23 (3), 1980, s. 358 [343–364]; M.L. Wójcik, *Ród Gryfitów do końca XIII wieku. Pochodzenie – genealogia – rozsiedlenie*, Wrocław 1993, s. 98; J. Rajman, „*Territorium Ludemir*”. *Możnowładcy i cystersi na pograniczu polsko węgierskim w pierwszej połowie XIII w.*, „Res Gestae”. *Czasopismo Historyczne* 2020 (11), s.26 -27.

²⁴ Cezurę wyznacza rok 1225. Gryfici popadli wówczas w niełaskę u księcia Leszka Białego i musieli opuścić Małopolskę, przenosząc się czasowo na Mazowsze i Kujawy, a stamtąd na Śląsk. Powrócili do ziemi krakowskiej dzięki przychylności księcia śląskiego Henryka Brodatego, por. S. Zakrzewski, 1902, s. 21.

²⁵ Identyfikacja Klemensa za M.L. Wójcikiem, 1993, s. 92. Skoro w 1244 r. stwierdzano, że Szczyrzyc był niegdyś własnością Jana ojca kanonika Sulisława i Andrzeja brata tegoż Jana, to oznacza, że prawa do tej wsi miała linia Klemensa Klemensica, a nie tylko Jana Klemensica (synem Jana był Teodor). zob. M.L. Wójcik, *Ród Gryfitów do końca XIII wieku...*, 1993, tabela III, s. 118, J. Rajman, „*Territorium Ludemir*”. *Możnowładcy i cystersi na pograniczu polsko węgierskim w pierwszej połowie XIII w.*, „Res Gestae”.

Po raz pierwszy jako wojewodę krakowskiego wzmiankowano Teodora na dokumencie z 1231 r., w którym księżna sandomierska Grzymisława, potwierdziła darowiznę wsi Mogilany, uczynioną przez Miłosławę, wdowę po wojewodzie sandomierskim Goworku²⁶. A zatem Teodor ujawnił w 1231 r. zamiar ufundowania klasztoru, próbując pozyskać poparcie poszczególnych rodzin możnowładczych i ich materialne wsparcie dla planowanego przez siebie przedsięwzięcia. O aprobatę tego nadania Gryfita zabiegał u księcia Henryka Brodatego. Stało się to faktem w 1234 r.²⁷ Również w 1234 roku wojewoda Teodor otrzymał od biskupa krakowskiego Wisława zgodę na wybudowanie na terytorium Ludemir kościoła pw. Najświętszej Marii Panny. Biskup uposażył przyszły kościół dziesięcinami z terenów, które powstaną po wykarczowaniu wszystkich gajów i lasów. Dokument z 1234 roku nie mówi wprost o fundacji klasztoru, jednakże zgoda biskupa na wybudowanie kościoła miała bez wątpienia ścisły związek z planowaną przez Teodora fundacją opactwa cystersów.

Można sądzić, iż w tym czasie Teodor, idąc w ślady stryjecznego brata Klemensa III nosił się już zapewne z zamiarem fundacji klasztoru, stąd też uzasadnione były zabiegi, jakie czynił u księcia krakowskiego i śląskiego, Henryka I Brodatego (1202–1238) o zgodę na lokację nowych miejscowości. Konsens udzielony Gryfici przez Piastę w Dankowie w 1234 r. na założenie osiedli na prawie niemieckim nad rzeką Dunajec i przy siedmiu innych pomniejszych ciekach wodnych, oznaczał *de facto* powierzenie mu kolonizacji Podhala. Cały obszar Podhala nowotarskiego został przy tym zwolniony od ciężarów prawa polskiego²⁸.

Dzięki temu Teodor Gryfita połączył wspomniane już rozległe terytorium Podhala pod swoim władaniem. Warto nadmienić, iż wspomagał on Henryka Brodatego w staraniach o przejęcie tronu krakowskiego i pełnił faktycznie rządy w Małopolsce pod jego nieobecność. Wojewodą krakowskim został w 1231 r., a przestał

Czasopismo Historyczne 2020 (11), s. 27–28, przyp.23.

²⁶ Warto zaznaczyć, że wieś tę otrzymał wojewoda sandomierski Goworek od księcia Leszka Białego. Po śmierci urzędnika (zm. między 1212 a 1223 r.) wdowa po nim, Miłosława, przekazała te dobra małżonce Piasta, księżnej Grzymisławie do swobodnej dyspozycji: „Grimislava dei gracia Sandomirie Ducissa, cum filio nostro Boleslao confirmamus donationem comitisse Milozcelave, scilicet relicte comitis Govorici, que de consensu nostro contulit quendam villam nomine Mogilani comitij Theodoro cracovie palatino”, zob. KDM, t. 1, nr 13, s. 20.

²⁷ Zachodzi tu swoista sprzeczność pomiędzy dokumentem z 1231 r. a aktem z 1234 r., którą należy wytłumaczyć tym, że Teodor Gryfita pragnął przez przejście nadania przez księcia ubezpieczyć się przed możliwością retraktu ze strony potomków Goworka. Prawa wojewody sandomierskiego i jego rodu mogły bowiem zachodzić w stosunku do Mogilan, jako do wsi nadanej ograniczone w zakresie swobodnej alienacji: „Notum facimus tam presentibus, uam etiam futuris, quod villam, que Mogilani dicitur, comitij Theodoro palatino cracoviensi dedimus iure hereditario possidendam”. Zob. KDM, t. 1, nr 14, s. 21; M. Szczaniecki, *Nadania ziemi na rzecz rycerzy w Polsce do końca XIII wieku*, Poznań 1938, s. 28.

²⁸ „Ea propter Nos Henricus Dei gratia duc Cracovie ac etiam Silesie, Notum facimus tam presentibus, quam etiam futuris, quod petitione Comitiss Theodori Palatini Cracoviensis inclinati, libertate sibi Teutonicos locandi in sylva circa fluvios, qui sic vocantur, concessimus: Ostrowsko, Dunaiecz et Dunaiecz niger, Rogoznik, Lipietnicza, Slona, Ratainicha, Nedelsca, Stradoma, quantum est de sylva ipsius”, zob. KDM, t. 1, nr 15, s. 21–22; W. Kolor, *Cysterski klasztor w Szczyrzycu*, 1881 rok, s. 1, (mps), bez sygn.; B. Biros, *Dzieje opactwa oo. Cystersów w Szczyrzycu na tle życia i zasług opatów tegoż klasztoru*, Szczyrzyc 1950, s. 5, (mps), bez sygn.; J.M. Marszalska, *Opactwo cystersów w Szczyrzycu od XIII do końca XX wieku. Dzieje – gospodarka – kultura*, Kraków 2011, s. 38–44.

pełnić ten urząd przed 13 stycznia 1238 r. Data jego śmierci może być ustalona tylko w przybliżeniu, przyjmuje się zazwyczaj, że stało się to w 1238 r. A zatem urząd wojewody sprawował do 1238 r.²⁹ Ostatnia znana informacja na temat jego aktywności znajduje się we wspomnianym dokumencie z 13 stycznia 1238 r., w którym książę Henryk Brodaty potwierdzał zakup przezeń wsi Krzyszkowice k. Wieliczki od Lewosza i Krystka³⁰. Prawdopodobnie wkrótce potem Gryfita zmarł. Niewiele wiadomo na temat potomstwa wojewody. Zachowała się zaledwie jedna wzmianka na temat jego syna Piotra („Petrus Theodori filius”), który figurował wśród świadków aktu wystawionego przezeń dla klasztoru cystersów w Jędrzejowie w dniu 4 maja 1236 r.³¹ Najbliższymi krewnymi Teodora wzmiankowanymi w źródłach historycznych byli jego bratankowie, synowie Marka Gryfity: Klemens, Marek i Andrzej. Wraz z wdową po wojewodzie Marku 8 maja 1239 r. nadali oni wieś Droginę klasztorowi cystersów w Ludźmierzu³². Ponadto Klemens i Marek Gryfici dokumentem wystawionym 10 maja 1254 r. potwierdzili wszystkie darowizny swego stryja Teodora na rzecz ufundowanego przez niego konwentowi w Szczyrzycu³³.

Co zatem było bezpośrednią przyczyną fundacji klasztoru cystersów w Ludźmierzu-Szczyrzycu? Czy były to wyłącznie pobudki religijne, czy też Teodor Gryfita kierował się pewnymi politycznymi i gospodarczymi kalkulacjami związanymi z Henrykiem Brodatym? Każda z tych pobudek ma swoje uzasadnienie. Religijna – bo taka była konwencja epoki, w którą wpisywały się wszelkie pobożne fundacje czynione na chwałę Bożą, zaś krypta klasztorna miała w przyszłości być miejscem wiecznego spoczynku fundatora. Polityczna – ponieważ zawsze dobrze było popierać księcia sprawującego rządy i dzięki jego szczodrości pomnażać prywatne

²⁹ S. Zakrzewski, *Najdawniejsze dzieje klasztoru Cystersów w Szczyrzycu (1238–1382). Przyczynki do dziejów osadnictwa na Podhalu*, Kraków 1901 s. 19–20. Inne źródła podają, iż urząd wojewody sprawował on do 1237 r., zob.: *Urzednicy malopolscy XII–XIV wieku. Spisy*, oprac. J. Kurtyka, T. Nowakowski, F. Sikora, A. Sochaska, P.K. Wojciechowski, B. Wyrozumska, red. A. Gąsiorowski, Wrocław 1990, s. 122.

³⁰ „Noverint universi presentes et futuri, quod nos Levos et Crisek filii quondam Crisconis, vendidimus Comiti Theodoro Palatino Cracoviensis villam nostram, que dicitur Criscovich”, zob. KDM, t. 1, nr 22, s. 27; J. Rajman, „Territorium Ludemir”. *Możnowładcy i cystersi na pograniczu polsko węgierskim w pierwszej połowie XIII w.*, „Res Gestae”. *Czasopismo Historyczne* 2020 (11), s.26.

³¹ Jeśli był to syn Teodora, to zapewne musiał wcześniej umrzeć, jeszcze przed ojcem, w przeciwnym razie w naturalny sposób zostałby patronem klasztoru ufundowanego przez ojca. Zob. KDM, t. 1, nr 20, s. 26.

³² „Ego W comitis Marchonis quondam palatini Cracoviensis relicta, una cum filijs meis Clemente et Andrea, ob remedium animarum nostrarum cenobio de Ludimir villam, que dicitur Droginia”. KDM, t. 2, nr 416, s. 61–62.

³³ „Clemens et Marek, fratres uterini, filij quondam Marconis Palatini Cracoviensis, donaciones omnes, quas pie memorie Comes dictus Czader eorum patruus, quondam eciam Cracoviensis Palatinus, fecit cenobio sacro de Schyricz Cisterciensium ordinis Cracoviensis dyocesis, quod ipse fundavit et donavit”. KDM, t. 1, nr 40, s. 44. Zdaniem Jerzego Wyrozumskiego starszy brat Teodora – Marek był przypuszczalnie dwukrotnie żonaty. Z pierwszego małżeństwa miał czterech lub pięciu synów (Klemens, Janko, Andrzej, Wierzbęta i ewentualnie Świętosław) i dwóch lub trzech z drugiego ożenku (Marek, Klemens i ewentualnie Andrzej); J. Wyrozumski, *Marek (+1230/1)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 19, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974, s. 620; W źródłach występują tylko dwaj synowie Marka: Marek i Klemens, brak jest natomiast informacji o Andrzeju. Rzekome potomstwo z jego pierwszego małżeństwa to zaś synowie Klemensa II, kasztelana płockiego.

i rodowe majątki oraz zyskiwać splendor (w tym przypadku wojewoda otrzymał możliwość sprawowania faktycznych rządów w Małopolsce). Motywy gospodarcze wiązały się natomiast z kolonizacyjnymi predyspozycjami cystersów, co było szczególnie istotne ze względu na możliwość prowadzenia akcji osadniczej na rozległych ziemiach Podhala należących do wojewody krakowskiego. Nie da się też wykluczyć, iż nie posiadając bezpośrednich spadkobierców Teodor Gryfita zdecydował zabezpieczyć zgromadzone przez siebie dobra powierzając je zakonnikom. W tym celu za życia poczynił pewne kroki, aby swój zamiar skutecznie przełożyć na rzeczywistość. Zdobył poparcie księcia Henryka Brodatego, który był wielkim orędownikiem cystersów i ustalił siedzibę przyszłego domu zakonnego w Ludźmierzu położonym w samym sercu Podhala Nowotarskiego³⁴. Nie zachował się dokument fundacyjny klasztoru (zniszczony podczas napadu rozbójników na konwent w 1628 r.) w związku z czym trudno jest precyzyjnie określić datę jego powstania. Powszechnie za datę fundacji klasztoru przyjmuje się 1234 r.. Potwierdza to zapis w kronice Jana Długosza:

[...] Theodorum appellare, Cedronem, et omnes eiusdem nominis appellationem sortitos vocavit cultum divinum amplificaturus, et sibi viam structurus in coelum, in villa sua haereditaria Ludzimierz prope Nowitharg oppidum, sub montibus sarmaticis seu polonicis sita, monasterium ordinis Cisterciensis sb titulo et honore Sanctae Mariae, anno Domini 1234, sub pontificio Viszeslai Cracoviensis episcopi, et sub principatu Boleslai Pudici Cracoviensis et Sandomieriensis ducis, regni Poloniae monarchae, et de eorum speciali consensu fundat³⁵.

Na ten rok wskazuje również dokument wydany przez biskupa krakowskiego Wiśława, w którym udzielił on zgody Teodorowi Gryficie na ufundowanie klasztoru i wybudowanie kościoła w Ludźmierzu³⁶. Na potrzeby zakonników wojewoda zakupił wsie: Goduszę i Gruszowiec, co potwierdzają dwaj kanonicy krakowscy Mikołaj – kustosz i Herman, dokumentem wydanym 11 maja 1235 r.: „Proprio claustro quod vocatur Ludzimierz, iure hereditario possidendam”³⁷.

Datę tę jako początek procesu fundacyjnego domu zakonnego w Ludźmierzu przyjmuje w swoich pracach Stanisław Zakrzewski³⁸, na potwierdzenie czego odnosi się do statutu XVI kapituły generalnej cysterskiej, jaka odbyła się w 1235 r. Jak wynika z jego zapisów delegowała ona wówczas opatów sulejowskiego i jędrzejowskiego, którzy mieli osobiście przybyć na miejsce przygotowane przez Teodora Gryfitę pod budowę klasztoru i sprawdzić, czy wszystko zostało „urządzone” według obowiązujących zwyczajów zakonnych. Wyznaczeni do tego zakonnicy mieli także podjąć decyzję czy na Podhalu mają przybyć bracia z Jędrzejowa czy Pforty³⁹.

³⁴ S. Zakrzewski, *Najdawniejsze dzieje klasztoru Cystersów w Szczyrzycu (1238–1382), Przyczynek do dziejów osadnictwa na Podhalu*, Kraków 1901, s. 22; J. Rafacz, *Dzieje i ustrój Podhala nowotarskiego za czasów dawnej Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1935, s. 23–24.

³⁵ J. Długosz, *Liber Beneficiorum Dioecesis Cracoviensis*, t. 3, ed. A. Przeździecki, Cracoviae 1864, s. 436.

³⁶ KDM, t. 1, nr 16, s. 22; W. Kolor, *Cysterski klasztor w Szczyrzycu...*, s. 1.

³⁷ KDM, t. 1, nr 18, s. 24.

³⁸ S. Zakrzewski, *Najdawniejsze dzieje klasztoru Cystersów w Szczyrzycu (1238–1382)...*, s. 22.

³⁹ L. Janaushek, *Originum Cisterciensium*, t. 1, Vindobonae 1877, s. 243; S. Zakrzewski, *Najdawniejsze*

Około 1235 r., opat Tecelin wraz z 12 mnichami przybył do Ludźmierza z Jędrzejowa⁴⁰. Imię pierwszego przełożonego klasztoru wskazuje na jego obce pochodzenie. Zważywszy na fakt, że przybył z konwentu będącego linią filiacyjną Morimondy, który niemal przez cały wiek od chwili fundacji jego obsadę personalną stanowili zakonnicy spoza Polski, należy przyjąć, że był prawdopodobnie Francuzem⁴¹. A zatem Klasztor w Szczyrzycu był połączony bezpośrednio związkiem filiacyjnym z opactwem macierzystym w Jędrzejowie, ten zaś związany był filiacyjnie z Morimondem.

Nie do rzadkości w średniowieczu należały translokacje domów zakonnych cystersów. Jako przykład mogą posłużyć chociażby dzieje klasztoru w Mogile – wcześniej zlokalizowanego w Prandocinie, a następnie w Kacicach⁴²; klasztoru w Łeknie-Wągrowcu – najpierw zlokalizowanego w Łeknie, następnie od przełomu XIV/XV w. w Wągrowcu⁴³; czy w Pelplinie, który w 1276 r. został tam przeniesiony z Pogódek⁴⁴.

Również klasztor cysterski założony przez Teodora Gryfitę w Ludźmierzu-Szczyrzycu w bardzo szybkim czasie został translokowany do Szczyrzyca. Co było tego przyczyną? Zazwyczaj przyjmuje się, że o jego przeniesieniu zadecydowało korzystniejsze położenie tej miejscowości. Ludźmierz położony był na nad Czarnym Dunajcem, często zalewającym okoliczne tereny. Natomiast Stradomka, nad którą leżał Szczyrzyc, była rzeką od niego mniejszą i mniej spiętrzoną. Łagodnie i nasłonecznione wzgórza beskidzkie sprzyjały uprawie roli. Łatwiej było też między nimi wytyczyć drogi. Ponadto w pobliżu miejsca, na które translokowano klasztor znajdowało się grodzisko, co wpływało na bezpieczeństwo zakonników⁴⁵. Bezpośrednią przyczyną translokacji był zapewne najazd mongolski z 1241 r. Doszło zaś do niej prawdopodobnie pomiędzy 1241 a 1243 r. Założone przez Teodora Gryfitę opactwo w Ludźmierzu zanikło z przyczyn, o których milczą ówczesne źródła. Mnisi z Ludźmierza zmienili swą siedzibę, przenosząc się do Szczyrzyca, położonego w odległości około 60 km od Ludźmierza. Należy podkreślić, że translokacja odbyła się w obrę-

---

dzieje klasztoru Cystersów w Szczyrzycu (1238–1382)..., s. 22; J.M. Canivez, *Statuta capitulorum generalium ordinis Cisterciensis*, t. 2, Louvain 1933–1937, s. 150. S. Zakrzewski odnosząc się do początków istnienia klasztoru w 1238 r. wspomina o wydanym wówczas wyroku polubownym pomiędzy opatem klasztoru cystersów w Ludźmierzu a komesem Zdzisławem w sprawie patronatu nad kościołem w Szczyrzycu: zob. KDM, t. 1, nr 23, s. 28–30.

⁴⁰ W. Kolor, *Cysterski klasztor w Szczyrzycu...*, s. 1; T. Magiera, *Series Antistitum Monasterii Szczyrzyc [...]* *Series Abbatum Szczyrzycensium*, [w:] *Xenia Bernardina*, t. 3, Wien 1891, s. 317; *Servitus Sancta coram Deo, et omnibus Sanctis eius per voturum missionem secundum Regulam S.P. Benedicti Constitutiones Ordinis Cisterciensis [...]* *compilata [...]* *descriptus 1751*, 3, bez sygn.; J.M. Marszalska, W. Graczyk, *Opaci i przeorzy klasztoru oo. cystersów w Szczyrzycu od XIII do XX wieku*, Kraków–Tyniec 2006, s. 21–24.

⁴¹ „Thislinus seu Thecilius unicus abbas monasterii Ludzimiriensis, qui ex verisimiliori authorum opinione ex monasterio Andreoviensis adductus 1234 in Ludzimierz”. Por. *Servitus Sancta...*, s. 3. Na francuskie pochodzenie Tecelina wskazuje również: B. Biros, *Dzieje opactwa...*, s. 1; L. Janauszek, *Origines Cisterciensium*, t. 1, Vindobonae 1877, s. 243.

⁴² T. Kawka, H. Leszczyński, *Kacice-Mogila*, w: *Monasticon...*, s. 98–99.

⁴³ A.M. Wyrwa, *Łekno-Wągrowiec*, w: *Monasticon...*, s. 230–231.

⁴⁴ K. Bruski, A. Konieczny, *Pogódki - Pelplin*, w: *Monasticon...*, s. 299–300.

⁴⁵ KDM t. 1, nr 40, s. 44–45.

bie ich majątku ziemskiego, a w dokumentach z okresu szczyrzyckiego wojewoda Teodor, który tej translokacji nie dożył, figuruje jako fundator opactwa w Szczyrzycu⁴⁶. Przeniesienie klasztoru z Ludźmierza do Szczyrzycy można uznać za „kolonizacyjne” fiasko koncepcji osadzenia opactwa na terenie ówczesnego Podhala. Należy zaznaczyć w tym miejscu, że w 1243 r. po raz pierwszy *monasterio de Cyrich* jako fundacja Teodora Gryfity została wymieniona w dokumencie księcia Bolesława V Wstydlivego (1243–1279), potwierdzającym sprzedaż wsi Mogilany⁴⁷. W 1254 roku cystersi uzyskali od księcia Bolesława, wraz z potwierdzeniem stanu majątkowego, prawo zakładania miast i wsi we wszystkich swoich dobrach. W drugiej połowie XIII w. już na nowych terenach wznowili działalność kolonizacyjną i gospodarczą kierując nią ze Szczyrzycy położonego w dolinie rzeki Stradomki. Tutaj też translokowane opactwo cysterskie zapisało swoje dzieje w biegu historii Szczyrzycy i jego okolic.

Podsumowanie

Średniowieczne fundacje klasztorne wpływały głównie z pobudek religijnych, kolonizacyjnych i nierzadko politycznych. W przypadku sprowadzenia „szarych mnichów” do Ludźmierza-Szczyrzycy, szczególnie istotne były dwie pierwsze. Teodor Gryfita doprowadzając do założenia tamtejszego domu zakonnego nawiązywał do tradycji swoich przodków, którzy zapisali się w annałach jako fundatorzy klasztorów cystersów w Jędrzejowie (arcybiskup gnieźnieński Janik Gryfita, ok. 1140 r.), bożogrobców w Miechowie (rycerz Jaksa Gryfita, ok. 1166 r.), czy benedyktynek w Staniątkach (Klemens III Gryfita, 1228 r.)⁴⁸. Nie bez znaczenia był zapewne fakt, iż wojewoda krakowski nie posiadał bezpośrednich spadkobierców, przez co nie można wykluczyć, iż pragnąc zabezpieczyć swoje posiadłości oraz zapewnić sobie modły w swojej intencji i miejsce wiecznego spoczynku w krypcie kościoła, zdecydował się na założenie klasztoru. Można domniemywać, że wybrał do tego zakon cystersów ze względu na kwestie natury kolonizacyjnej i gospodarczej.

Pierwotnie klasztor znajdował się w istniejącej już miejscowości, otaczający ją rozległy teren pozwalał jednak na lokację nowych osiedli. Zakon cysterski, znany z wybitnej działalności w podnoszeniu gospodarki rolnej, dawał zaś gwarancję na dobre zagospodarowanie pustych jeszcze obszarów Podhala nowotarskiego. Teodor uzyskał od księcia krakowskiego Henryka Brodatego zezwolenie na sprowadzenie niemieckich osadników ze Śląska i osadzenie ich w swoich dobrach nad wymienionymi z nazwy rzekami, powierzając im karczowanie lasów i kultywowanie terenu. To, że cystersi podejmowali karczunek lasów wynikało nie tylko z powodów gospodarczych, (kolonizacyjnych) ale również religijnych – poprzez zakładanie nowych wsi pozyskiwali wiernych, prowadzili na tych terenach akcje chrystianizacyjną.

⁴⁶ Proces translokacji opactwa cysterskiego z Ludźmierza do Szczyrzycy w latach 40. XIII w. oraz towarzyszące temu procesowi okoliczności szeroko omawia J. Rajman w cytowanej już publikacji: „*Territorium Ludemir*”. *Możnowładcy i cystersi na pograniczu polsko węgierskim w pierwszej połowie XIII w.*, „*Res Gestae*”. *Czasopismo Historyczne* 2020 (11), s. 22–44.

⁴⁷ KDM t. 1, nr 26, s. 31–32.

⁴⁸ J.M. Marszalska, *Opactwo cystersów w Szczyrzycy...*, s. 34–36.

Niewątpliwie czynnikiem mobilizującym fundatorów – w tym Teodora Gryfitę – do lokacji domów zakonnych „szarych mnichów” w swoich dobrach były z jednej strony pobudki natury religijnej, z drugiej zaś gospodarczej. Nie bez znaczenia był także prestiż oraz wzrost znaczenia politycznego, jaki wiązał się z ich osiedleniem. Wojewoda krakowski nie dożył translokacji założonego przez siebie domu zakonnego przeniesionego z Ludźmierza do Szczyrzycy ok. 1243/4 r. Nie zachowały się żadne pisane źródła na temat jego religijności czy kontaktu z pierwszym historycznym opatem klasztoru – Tecelinem⁴⁹, przybyłym z dwunastoma mnichami cysterskimi z macierzystego Jędrzejowa na nową fundację. Jako opat szczyrzycki wystąpił na dokumencie z 1252 r., dotyczącym zakupu od norbertanów z Brzeska i norbertanek z krakowskiego Zwierzyńca podkrakowskiej wsi Kurdwanów. W źródłach występuje po raz ostatni w dokumencie z 1255 r., w którym to książę Bolesław Wstydlivy wraz z matką Grzymisławą i małżonką swą Kunegundą nadaje klasztorowi szczyrzyckiemu przywileje i zapewnia o swojej i swoich następców życzliwości w stosunku do opata Tecelina, jego następców i całego konwentu szczyrzyckiego oraz przyznaje klasztorowi prawo do pobierania dziesięcin z wymienionych klasztornych wsi⁵⁰.

BIBLIOGRAFIA-REFERENCES

Archival sources:

Archiwum i Biblioteka Cystersów w Szczyrzycu

Seruitus Sancta coram Deo, et omnibus Sanctis eius per voturum missionem secundum Regulam S.P. Benedicti Constitutiones Ordinis Cisterciensis [...] compilata [...] descriptus 1751, s. 3, bez sygn.

Printed sources:

Canivez J. M., *Statuta capitulorum generalium ordinis Cisterciensis*, t. 2, Louvain 1933–1937.

Długosz J., *Liber Beneficiorum Dioecesis Cracoviensis*, t. 3, ed. A. Przeździecki, Cracoviae 1864.

Janaushek L., *Originum Cisterciensium*, t. 1, Vindobonae 1877.

Kodeks Dyplomatyczny Małopolski, t. 1, ed. F. Piekosiński, Kraków 1876.

Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski, t. 1, Poznań 1877.

Magiera T., *Series Antistitum Monasterii Szczyrzyc [...] Series Abbatum Szczyrzycensium*, in: *Xenia Bernardina*, t. 3, Wien 1891.

Studies:

Biros B., *Dzieje opactwa oo. Cystersów w Szczyrzycu na tle życia i zasług opatów tegoż klasztoru*, Szczyrzyc 1950, s. 5, (mps), bez sygn., Archiwum i Biblioteka Cystersów w Szczyrzycu

Bruski K., Konieczny A., *Pogódki – Pelplin*, [in:] *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 2, eds. A.M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, Poznań 1999, s. 299–313.

Chłopocka H., *Powstanie i rozwój własności ziemskiej cystersów w Kołbaczu w XII–XIV wieku*, Poznań 1953.

⁴⁹ Szerzej na temat opata Tecelina (1234/1235 –ok. 1255) i jego przybycia na miejsce nowej fundacji zob. J. M. Marszalska, *Opaci i przeorzy klasztoru oo. cystersów w Szczyrzycu od XIII do XX wieku*, Tyniec 2006, s. 21–29.

⁵⁰ *Kodeks Dyplomatyczny Małopolski*, t.1, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1876, nr XLII, s. 47–48.

- Ciesielski A., *Jędrzejów na tle cystersów w Polsce*, Mogiła 1951 (mps). Kserokopia w Archiwum Cystersów w Szczyrzycu s. 197, bez sygn., Archiwum i Biblioteka Cystersów w Szczyrzycu
- Dąbrowski K., *Działalność gospodarcza, społeczna i kulturalna cystersów oliwskich od XIII do XVII wieku*, Gdańsk 1972.
- Dobosz J., *Proces fundacyjny i pierwotne uposażenie opactwa cystersów w Jędrzejowie*, [in:] *Cystersi w Polsce. W 850-lecie fundacji opactwa jędrzejowskiego*, ed. D. Olszewski, Kielce 1990.
- Dobosz J., Wetesko L., *Jędrzejów*, [in:] *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 2, eds. A.M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, Poznań 1999, s. 90–97.
- Dobosz J., Wietesko L., *Sulejów*, [in:] *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 2, eds. A.M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, Poznań 1999, s. 314–323.
- Epperlein S., „Mit fundacyjny” niemieckich klasztorów cysterskich a relacja mnicha lubiąskiego z XIX w., „Przegląd Historyczny”, 58/ z.4/1967, s. 587–603.
- Hołownia R., Kaczmarek K., *Paradyż (Gościkowo)*, [in:] *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 2., eds. A.M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, Poznań 1999, s. 285–298.
- Kawka T., Leszczyński H., *Kacice-Mogiła*, [in:] *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 2, eds. A.M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, Poznań 1999, s. 98–112.
- Kłoczowski J., *Zakony na ziemiach polskich w wiekach średnich*, [in:] *Kościół w Polsce*, t. 1: Średniowiecze, Kraków 1966.
- Kolor W., *Cysterski klasztor w Szczyrzycu*, 1881 rok, s. 1, (mps), bez sygn., Archiwum i Biblioteka Cystersów w Szczyrzycu
- Kozłowska-Budkowa Z., Szczur S., *Dzieje opactwa cystersów w Koprzywnicy do końca XIV wieku*, „Nasza Przeszłość”, t. 60, 1983, s. 5–76.
- Kürbis B., *Cystersi w kulturze polskiego średniowiecza. Trzy świadectwa z XII wieku*, [in:] *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce i ich europejskie związki*, ed. J. Strzelczyk, Poznań 1987.
- Manteuffel T., *Ewolucja poglądów gospodarczych cystersów do połowy XIII wieku w świetle uchwał Kapituły generalnej*, „Przegląd Historyczny”, nr 43, 1955, s. 492–505.
- Marszałska J.M., *Opactwo cystersów w Szczyrzycu od XIII do końca XX wieku. Dzieje – gospodarka – kultura*, Kraków 2011.
- Marszałska J.M., W. Graczyk, *Opaci i przeorzy klasztoru oo. cystersów w Szczyrzycu od XIII do XX wieku*, Kraków–Tyniec 2006.
- Mitkowski J., *Początki klasztoru cystersów w Sulejowie*, Poznań 1949.
- Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 2, red. J. Strzelczyk, A.M. Wyrwa, K. Kaczmarek, Poznań 1999.
- Mosingiewicz K., *Ród Gryfów w ziemi sądeckiej do połowy XV w.*, „Studia Historyczne”, 23 (3), 1980, s. 343–364.
- Rafacz J., *Dzieje i ustrój Podhala nowotarskiego za czasów dawnej Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1935.
- Rajman J., „Territorium Ludemir”. Możliwość i cystersi na pograniczu polsko węgierskim w pierwszej połowie XIII w., „Res Gestae”. Czasopismo Historyczne 2020 (11), s. 22–43.
- Szaniecki M., *Nadania ziemi na rzecz rycerzy w Polsce do końca XIII wieku*, Poznań 1938.
- Szaniecki P., *Gryfici z linii brzeźnickiej i benedyktyni*, „Studia Historyczne”, t. 30, 1987, z. 1, s. 3–18.
- Trawkowski S., *Wielka własność cysterska na Dolnym Śląsku w XIII w.*, Warszawa 1959.
- Urzednicy małopolscy XII- XIV wieku. Spisy*, oprac. J. Kurtyka, T. Nowakowski, F. Sikora, A. Sochaska, P.K. Wojciechowski, B. Wyrozumska, ed. A. Gąsiorowski, Wrocław 1990.
- Wielgosz Z., *Wielka własność cysterska pogranicza Śląska i Wielkopolski*, Poznań 1964.
- Wójcik M.L., *Ród Gryfitów do końca XIII wieku. Pochodzenie – genealogia – rozsiadlenie*, Wrocław 1993.

Wyrozumski J., *Marek (+1230/1)* [in:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 19, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974.

Wyrwa A.M., *Cystersi. geneza, duchowość, organizacja życia w zakonie (do XV wieku) i początki fundacji na ziemiach polskich*, [in:] *Cystersi w Polsce. W 850-lecie fundacji opactwa jędrzejowskiego*, ed. D. Olszewski, Kielce 1990.

Wyrwa A.M., Łekno-Wągrowiec, w: *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 2, eds. A.M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, Poznań 1999, s. 230-250.

Zakrzewski S., *Najdawniejsze dzieje klasztoru Cystersów w Szczyrzycu (1238–1382). Przyczynek do dziejów osadnictwa na Podhalu*, Kraków 1901.

Zawadzka J., *Proces fundowania opactw cysterskich w XII i XIII w.*, „Roczniki Humanistyczne”, 7/1958, z.2, s. 121 -147.

